

«MADENI MURA»

МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ КІТАП СЕРИЯЛАРЫ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰҢҒЫШ ПРЕЗИДЕНТІ НҰРСҰЛТАН
НАЗАРБАЕВТЫҢ БАСТАМАСЫ БОЙЫНША ШЫҒАРЫЛДЫ

Астана 2013

«МӘДЕНИ МҰРА» ҰЛТТЫҚ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОБАСЫН
ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖӨНІНДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ КЕҢЕС

Майлыбаев Бағлан, *кеңес төрағасы*
Асқаров Әлібек, *жауапты хатшы*

Абдрахманов Сауытбек
Атабаев Қамбарбек
Аяған Бүркітбай
Әбжанов Хангелді
Әбусейітова Меруерт
Әжіғали Серік
Әлімбаев Нұрсан
Байпақов Карл
Байтанаев Бауыржан
Балықбаев Тахир
Дүйсембаев Еркін
Есім Ғарифолла
Жақып Бауыржан
Жұмағалиев Асқар
Жұмағұлов Бақытжан
Қасқабасов Сейіт
Қозыбаев Ілияс
Құл-Мұхаммед Мұхтар
Құрманбайұлы Шерубай
Мұхаммадиұлы Арыстанбек
Мыңбай Дархан
Нысанбаев Әбдімәлік
Салғараұлы Қойшығара
Самашев Зейнолла
Сұлтанов Қуаныш
Тұяқбаев Қанат
Шеңгелбаев Бақытжан

БАБАЛАР СӨЗІ

ЖҮЗ ТОМДЫК

Күлдіргі әңгімелер

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 Қаз)-7
Б 12

*Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің «Әдебиеттің әлеуметтік
маңызды түрлерін басып шығару» бағдарламасы бойынша шығарылды*

**«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының
Фольклортану, әдебиеттану және өнертану секциясының мүшелері:**

Қасқабасов С.А. (*төраға*), Қорабай С.С. (*төрағаның орынбасары*),
Жұмасейітова Г.Т. (*жауапты хатшы*), Әзібаева Б.У., Әлбеков Т.,
Әлібекұлы А., Күзембаева С.А., Қалижанов У.,
Қосан С., Мамыраев Б.Б.

**Томды басуға М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
Ғылыми кеңесі ұсынған**

Томның редакция алқасы:

Қасқабасов С.А., Қирабаев С.С., Қалижанов У.,
Әлбеков Т. (*жауапты редактор*), Қорабай С.С., Алпысбаева Қ.,
Мүрсәлімова Н.М.

Томды құрастырып, баспаға дайындағандар:

Әлбеков Т., Алпысбаева Қ., Мүрсәлімова Н.М. (*жауапты шығарушы*)

Б 12 Бабалар сөзі: Жүзтомдық. — Астана: «Фолиант», 2013.
Т. 98: Күлдіргі әңгімелер. — 440 бет.

ISBN 978-601-302-045-7

«Бабалар сөзі» сериясының 98-томына ел арасынан жиналған Қожанасыр мен Жұқа туралы және халық әңгімелері енді.

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 Қаз)-7

ISBN 978-601-302-045-7 (т. 98)

ISBN 9965-619-60-3

© Әдебиет және өнер институты, 2013

© «Фолиант» баспасы, көркемдеу, 2013

ҚҰРАСТЫРУШЫЛАРДАН

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Мәдени мұра» Ұлттық стратегиялық жобасы аясында жарық көретін «Бабалар сөзі» сериясының жүз томдық ғылыми басылымын әзірлеуді одан әрі жалғастырады.

Серияның бұған дейін баспаға ұсынылған тоқсан жеті томы ұлттық фольклорымыздың аса бір көркем де көлемді бөлігі болып саналатын эпостық шығармаларға, ертегілерге, шетелдердегі қазақ фольклорына, қара өлең, жұмбақтар мен мақал-мәтелдер, аңыздар, шежірелер, ауызекі әңгімелер т.б. жанрларға арналды. Дәлірек айтқанда, «Хикаялық дастандардың» — он үш, «Діни дастандардың» — жеті, «Ғашықтық дастандардың» — он бір, «Тарихи жырлардың» — он бір, «Батырлар жырының» — жиырма, «Мақал-мәтелдердің» — бес, «Қара өлеңнің» — екі, «Шежірелік жыр-аңыздардың» — үш, «Ертегілердің» — бес томы, «Тарихи аңыздардың» — төрт томы, «Ғұрыптық фольклордың» — екі томы, «Ауызекі әңгімелердің» екі томы, «Жұмбақтардың», «Балалар фольклорының», «Қазақ мифтерінің», «Моңғолиядағы қазақ фольклорының», «Топонимдік аңыздардың», «Күй аңыздың», «Аңыздық шежірелердің», «Аңыздық жырлардың», «Өтірік және мысалдардың», «Магиялық фольклордың», «Түс жору және ырымдардың», «Хикаяттардың», — бір-бір томы баспаға дайындалып, басылым көрді. Бұл жинақтардың он екі томында Қытайдағы қазақтардың, бір томында Моңғолия қазақтарының фольклорлық мұралары қамтылды.

«Бабалар сөзі» сериясының 96, 97, 98-томдарында қамтылған ауызекі әңгімелер бірен-саран жинақтарда, жекелеген басылымдарда, мерзімді баспасөз беттерінде жарық көргенмен, негізгі бөлігі бүгінгі күнге дейін ғылыми басылым ретінде толық жүйеленіп, арнайы жарияланған емес. Сондықтан томдарды баспаға дайындау барысында жинақталған мәтіндер ішкі жанрларға жүйеленіп, алғашқы томға «Тарихи ауызекі әңгімелер» (96-том) топтастырылып, Қарағандының көмір-кен орындарының тарихына, қазақ кеншілерінің қалыптасуына қатысты халық туындылары, сондай-ақ 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске белсенді түрде қатысқан, ауыр зұлматты басынан кешірген адамдардың әңгімелері, Абай және оның айналасын, Ақан сері, Балуан Шолақ, Қажымұқан т.б. өмірін, халыққа жасаған қайырымды істерін баяндайтын шығармалар қамтылды.

Кезекті екінші томға «Новеллалық ауызекі әңгімелер» (97-том) жинақталып, халық арасынан шыққан қуларға, тапқырларға, аңшы-саяткерлерге, мергендерге, ұрыларға т.б. байланысты ауыздан ауызға таралған туындылар енгізілді.

Қалың оқырмандар мен ғылыми ортаға ұсынылып отырған 98-том кім-кімге болса да етене жақын, ел ішіндегі таралу аясы кең, ерекше даму үрдісі үзілмеген «Күлдіргі әңгімелерге» арналады. Бағзы замандардан бері ұрпақтан ұрпаққа жад арқылы жеткен қазақы ауызекі әңгімелерден өзге халық арасында Қожанасырға қатысты күлдіргі әңгімелер де мол сақталған. Жалпы, Қожанасырдың көптеген түркі халықтарының, кейбір Кавказ, Еуропа, Азия елдерінің фольклорында Молла Насреддин, Қожа Насреддин, Насреддин әпенді, Қожанасыр т.б. жанама есімдермен кең тарағаны белгілі. Қай халықтың фольклорында болмасын Қожанасыр бейнесі кедергісіз кірігіп, сіңісіп, әрзаманға сай жаңарып, ұлттық сипат алып кеткені де шындық. Себебі ол — халық өкілі, әңгімелерде сырттай өте аңқау, әлсіз, момын болып көрінгенмен, аяғында ешкімнен ұтылып, есесін жібермейді, керісінше, қарсыластарын күлкі-ажуа, мазақ етеді. Ханмен де, қарамен де еркін сөйлеседі, әркімнің тілін табады. Сондықтан әлемге тараған Қожанасыр әңгімелерінде

қазақ халқының да үлесі бар. Қожанасыр туралы әңгімелердің оқиғалары негізінен қала тұрмысын бейнелегенмен, кейде сюжет желісінде дала өмірін, көшпелі қазақ болмысын да қамтып, қазақ халық әдебиетінің нағыз кейіпкері болып кететін тұстары аз емес. Ал Араб елдері халықтарында Қожанасырдың типтік бейнесі — «Жоһа» есімді кейіпкер болғандықтан, әдеби-мәдени байланыстар арқылы қазақ фольклорына кіріккен аталған кейіпкерге қатысты туындылар «Жұқа әңгімелері» деген атаумен белгілі. Әсіресе Жұқа әңгімелері Қытайдағы қазақтар арасында кеңінен таралған.

«Бабаларсөзі» жүзтомдық сериясы 98-томының «Қожанасыр мен Жұқа әңгімелері» бөлімінде аталған Қожанасыр туралы мәтіндерге М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты Қолжазба қорындағы жинаушылар: К.Рахпановтың, Ш.Қаметовтың, Ә.Уақытовтың, Ж.Бұғыбаевтың, М.Мәжікевтің, М.Рүстемовтың, Қ.Қоңырбаеваның ел ішінен жазып алған мұралары, сондай-ақ Б.Уақатов, Б.Адамбаев, Қ.Саттаров, Г.Сұлтанғалиева сияқты ғалым-зерттеушілердің түрлі экспедициялар барысында жазып алған материалдары енгізілді. Жұқаға (Жоһаға) қатысты әңгімелер Қытай қазақтары құрастырған «Ауыз әдебиеті үлгілері» топтамасының «Күлдіргілер» атты 21-томынан алынды.

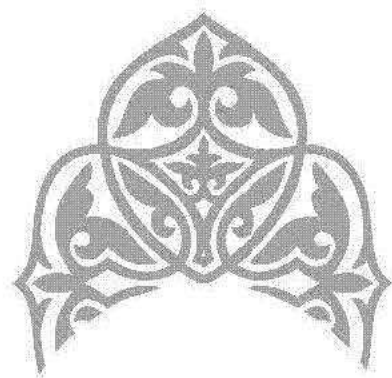
Ал «Халық әңгімелері» аталған II бөлімге ұлттық сипаттағы, халқымыздың әр кезеңдердегі өмір салтына, тұрмыс-тіршілігіне байланысты туындаған әңгімелер қамтылды. Бұлардың дені бағзы замандарда туындап, ел ішіне ауызша тарап, қоғам өзгерген сайын жаңа сипат алып, жаңғырып, толығып отырған. Әңгімелердің мазмұнына қарағанда, тіпті олардың кейіпкерлері де, оқиғалар да заманына қарай ерекшеленіп, әңгіме туындататын күлдіргілердің, қулардың, тапқырлардың, сайқымазақтардың күлкілі іс-әрекеттері мен сөздері өзгеріске түсіп, туындылардың жаңа нұсқалары, версиялары пайда болатыны аңғарылады.

Әңгімелерді баспаға дайындау барысында ӘӨИ-дің Қолжазба қорында сақталған Ә.Доспанбетовтің, Ә.Тәжіевтің, М.Ақтайлақовтың, Т.Әміреновтің, Т.Жексенбековтің материалдары,

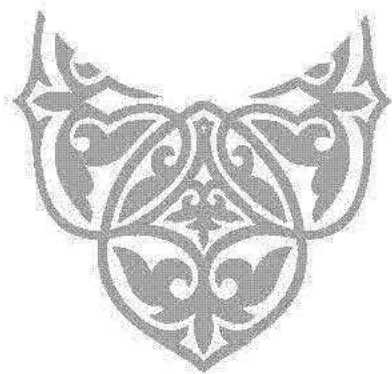
әдебиеттанушы ғалымдар Б.Кенжебаев пен Н.Төреқұловтың, Қ.Тұңғышбаевтың халық арасынан жинаған мұралары қамтылды. Қосымша «Қазақтың күлдіргі-сықақ әңгімелері» (1963), «Қожанасыр хикаялары» (1977), «Күлдіргілер» (2011) секілді жинақтар пайдаланылды.

Топтаманың ұстанымдарына сәйкес беріліп отырған мәтіндер ғылыми қосымшалармен қамтамасыз етіліп, реттік санмен нөмірленді. Томның ғылыми қосымшаларын: томға енген мәтіндерді жазып алушылар мен жариялаушылар және басылымдар туралы мәліметтер, томға енген мәтіндерге ғылыми түсініктеме, сөздік, жер-су, ру атаулары, мәтіндерде кездесетін тарихи тұлғалар туралы деректер, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен томның орыс, ағылшын тілдерінде жазылған түйіндері құрайды.

Томның жалпы көлемі — 27,5 б.т.

МӘТІҢДЕР

I. Қожанасыр мен Жұқа
әңгімелері

1. ҚОЖАНАСЫРДЫҢ ҚҰРБАН ШАЛУЫ

Қожанасыр құрбан шалуға жалғыз сиырын соймақшы болып, аяғы байланған малдың үстіне әйелі мен баласын аттай отырғызып қойыпты да, өзі асыға-үсіге бауыздап жіберіпті де, шап беріп үстіне отыра кетіпті. Шала бауыздалған сиыр бұлқынып қалғанында әйел баласымен бірге жерге ұшып түсіпті. Жығылған орнынан атып тұрып: «Қыл көпірден о дүниеде алып өткің келмейді ғой, қасақы неме. Боқты алып өтпессің», — деп жүгіріп барып анадай жерде жатқан арқанды ала сала әйелі мен баласын шала жансар тыпырлап жатқан сиырдың үстіне етпетінен жатқызып қойып, арқандап таңып тастапты. Ал өзі жалма-жан мойнына аттай отырып алыпты да, екі мүйізінен бар күшімен ұстап: «Айламды асырдым ғой, енді қыл көпірге қалай туласаң да, құламаспыз», — деп масаттанған екен.

2. ҚОЖАНАСЫРДЫҢ ШАШ АЛҒАНЫ

Қожанасырдың үйіне бір күні көршісі келіп: «Қожеке, шашымды алып бере қойшы», — депті. Қожанасыр «құп» деп шаш алатын ұстарасын ала сала, шашын сыпыра бастапты. Басының ауырғанына шыдай-шыдай, ақыры шыдамы кеткен көршісі:

— Қожеке, ұстараңды қайрап ал, өтіңкіремейтін көрінеді, — депті. Қожанасыр:

— Құп! — деп жалма-жан қайрап алып ісіне қайта кіріскенінде, ұстарасының өткірлігі сондай болыпты, тіпті қолы билей алмай, басының әр жерін тіліп ала беріпті. Басы мең-зең болып ауырған бейшара көршісі «бұл мәжжөнге қайдан келдім» деп ойлайды да:

— Қожеке, басымның сау жерін қалдырмай кескіледің, енді құлағымды байқай көр, — депті құлақ шекесінің шашын ала бастаған кезде. Қожанасыр «е, құлақ деген оңай ғой, бастай емес» деп құлағының бір-екі жерін тіліп жіберіпті. Бейшара көршісі:

— Ойбай, Қожеке, бұның не? — деп шыр ете түсіпті. Қожанасыр:

— Е, өзің айтқан жоқсың ба, басымды кескіледің, енді құлағымды деп, — депті саспастан. Көршісі:

— Ойбай-ау, ол сөзім құлағымды кесіп алып жүрме, басыма ұқсатып дегенім ғой, — депті. Қожанасыр:

— Е... енді түсіндім, манадан солай айтсайшы, онда мына сау құлағыңды да кесіп алып жүрермін, одан да қолыңа ұстап отыр, — деп құлағын кесіп алып, қолына «мә» деп ұстатып қойыпты.

Сүйтіп, бейшара көршісі шаш алдырам деп құлағынан айырылып, шүнтиіп үйіне қайтыпты.

3. ҚОЖАНАСЫРДЫҢ АЛАШАҚ БЕРІП, АЛАШАҚ АЛУЫ

Қожанасырдың бір кісінде алашақ бес теңгесі бар екен. Екі жылға толғанда, алашағы есіне түсіп, берген кісісінен ақшасын алыпты да, қарызға бес теңге қосып алыпты. Бірақ ол кісі бес теңгені қарызға берерінде:

— Ертең тауып бер ақшамды. Бермесен, күніне бір сомнан өсіп отырады, — депті. Қожанасыр:

— Құп, — деп ертесінде есінен шығып, айлар бойы қарызын бермей жүре беріпті. Ал ана кісі бір күн өтсе «бір сом» деп, он күн өтсе «он сом» деп қарызының өсіп келе жатқанына қуанып, «жүз теңгеге толғасын алайын» деп жүре беріпті. Ақыры қарызының берген күніне жүз күн болғанда, Қожанасырға келіп:

— Қожеке, қарыз алғаныңа бүгін жүз күн, келісім бойынша бес теңгеме жүз теңге қосып бересің, — депті.

Қожекеңнің есіне қарызы жаңа ғана түсіп:

— Құп, тілегің болсын, бірақ қарызың мен өсімінді бидің алдына барып беремін, — депті.

Бұл сөзді естіген ана кісі қуанып, Қожанасырды жер-көкке сыйғызбай мақтай беріпті. Сонымен ақшасын жүз бес теңгеге толтырған Қожанасыр кісісін ертіп, биге жүгініпті де, жүз бес сом ақшасын тосып:

— Мына кісіге беріңіз, — деп жайын айтыпты.

Би тілегін орындап:

— Тағы қандай арыздарың бар? — дегенде, Қожанасыр:

— Тақсыр, енді менің алашағым бар бұл кісіде. Бұдан екі жыл бұрын бес теңге қарыз алып еді, содан жүз күн бұдан бұрын берді. Күніне бір теңгеден өсіп отырғанда, мен қанша аламын, соны төрелеп айтып беріңіз, — депті.

Ана кісі:

— Ойбай, біз олай келіскеміз жоқ та, — деп безектеп қоя беріпті.

Әділ төреші:

— Жоқ заңды шығарып жүрген өздерің, «өсім» дегенді шығарып. Сондықтан Қожекеңнің өсімін сен де бересің. Бір жылда үш жүз алпыс күн, екі жылда жеті жүз жиырма күн, жеті жүз жиырма күннен жүз күн шығарғанда, алты жүз жиырма күн қалады. Қожекеңе алты жүз жиырма сом бер. Бермесең, зынданға алты жүз жиырма күнге салдырып қоямын, — деп үкім беріпті.

«Зындан» десе, зәресі кететін кісі «құп» деп, Қожанасырға алты жүз жиырма теңге беріпті.

4. ҚОЖАНАСЫРДЫҢ ӨЛІП-ТІРІЛУІ

(I түрі)

Қожанасыр есегін жегіп алып, тоғайға келіп, отын жия бастапты. Бір жуан бәйтерекке біткен ылғи қу бұтақтарды көріп, «тоғайды аралап қу ағаш іздегенше, бір жерден арбамды толтырып алайын» деген ойымен бәйтеректің басына шығып алыпты да, сатылап шабумен төмен түсіп отырыпты бір бұтақтан бір бұтаққа, аяқ салатын бұтақ қалмайды енді аяғын тіреп тұрған бұтағын шабайын десе. Аз ойланып тұрыпты да, бұл бұтаққа аттай мініп алып, шаба бастапты. Сол арада өтіп бара жатқан жолаушы Қожанасырдың бұл ісін көріп:

— Әй, отыншы, қазір құлайсың ғой, — депті.

Қожанасыр бұл сөзді елең қылмай, бұтағын шауып отыра беріпті. Бір кезде бұтағы қиылып, бұтағымен бірге жерге түсіпті. Жалма-жан денесінің ауырғанына да қарамай атып тұрып, «апырмай, жаңағы айтқан періште екен, құлайтынымды білгенде, өлетінімді де білуге тиіс» деп ойлапты да, жүгіріп отырып артынан қуып жетіп:

— Сен періште екенсің, менің құлайтынымды білдің, енді өлетін күнімді айт, — депті. Жолаушы:

— Періште емеспін, жай адаммын, есің адасқан ба өзіңнің? — деп маңайына жолатпаса да, Қожанасыр «өлетін күнімді айт» деп соңынан қалмапты. Мазасы кеткен жолаушы:

— Есегің үш рет бақырғанда өлесің, — деп құтылып кетіпті.

Қожанасыр бұл сөзді естіген соң, «тірі кезімде үйге жетіп алайын» деп ойлапты да, жиған ағашын тастай сала үйіне тартып отырыпты. Жолда келе жатқанында есегі бір бақырыпты. Қожанасыр:

— Жақындады, — деп есегіне қамшы басыпты. Есегі екі рет бақырып қалыпты біраздан кейін.

— Келіп қалды, үйге жеткізбей ала ма, Құдайым? — деп есегіне тағы қамшы басыпты. Қиналған есек үш рет бақырып жібергенінде, Қожанасыр:

— Өлдім! — деп арбадан құлап, екі көзін тас жұмып, ішінен иман айтып, жерде сұлап жатып қалыпты. Сол кезде артынан

тағы бір жолаушы келе жатып, «ессіз» жатқан кісіні көріп, тоқтай қалып:

— Тұр, тұр, бір жерің мертікті ме, — деп көтере бастапты. Қожанасыр:

— Мен өлдім, — деп көзін де ашпапты. Жолаушы әрі-бері демеп тұрғыза алмаған соң, «бұның есі дұрыс емес шығар» деп қолындағы таяғымен сабай бастапты. Қожанасыр «е, бұл әңгір-мүңгір дейтін тергегіш періште екен ғой» деп ойлап, жата беріпті. Таяқ әбден етінен өте бастаған соң шыдамы кетіп, көзін ашып алып тұра кетіпті. Қараса, анадай жерде есегі тұр, кәдімгі жарық дүние. «Бұл қалай?» деп аз таңданыпты да, «Е... бұл баяғы періште екен ғой» деп ойлапты да:

— Періште таяғыңды маған бер, орныңа азырақ қызмет жасайын, сен оған дейін жұмаққа барып демал, — деп, таяққа жармаса кетіпті. Жолаушы:

— Жынданған ба? — деп таяғын тастай сала тұра қашыпты. Қожанасыр таяқты ала сала ауылына келіпті. Ауылдың адамдарының бәрі жаңадан өлген бір кісінің үйінде екен. Бұл үйге Қожанасыр жетіп келіп:

— Мен тірілтемін, — деп өлікті сабай бастапты. Жұрт таяғын тартып алып, өзін үйден қуып шығыпты. Қожанасыр сонда:

— Қап, таяқтан айырылдым. Періштеге не айтамын енді? — депті.

5. ҚОЖАНАСЫРДЫҢ ӨЛІП, ТІРІЛУІ

(II түрі)

Қожанасыр бір күні ағаш кесіп әкелуге қалың ну орманға барады. Биік бәйтеректің бір бұтағына шығып, ол бұтақтың басында өзі отырып, түбін балтамен шаба бастайды. Қожаның бұлай шауып отырғанын бір кісі көріп:

— Әй, өлесің ғой, — дейді.

Ағаш әбден жіңішкеріп, бір мезгілде сырт етіп сынып, жерге түседі. Есінен танып, көп уақыт жатады. Бір кезде есін жиып тұрады да:

— Манағы кісі менің қашан өлетінімді біледі екен. Мен оны тауып алып, қашан өлетінімді сұрап білейін, — дейді де, сол кісінің соңынан жүгіреді. Ол кісі ұзап кеткен екен. Қожа қуып жетіп:

— Әй, мен қашан өлемін? — дейді.

Кісі сасып қалып:

— Қашан өлетініңді мен қайдан білейін, — дейді.

— Жоқ, айт, сен білесің, — деп Қожа қоймайды. Қожа қоймаған соң:

— Астындағы есегің үш рет пысқырғанда өлесің, — дейді кісі. Қожа үйіне келеді де, есегін арбаға жегіп, отынын әкелуге барады. Отын әкеле жатып Қожаның есегі бір пысқырады. Қожа:

— Басым ауырды, — дейді.

Екінші пысқырады. Қожа.

— Ішім ауырды, — дейді.

Бір көпірдің тұсына келгенде, есегі үшінші рет пысқырады. Сонда Қожа:

— Ал, мен өлдім, — деп, көпірдің астына түсіп, жата кетеді. Сол мезгілде базарға бара жатқан керуеншілер келіп, көпірден өтейін дейді. Түйелері жатқан кісіні көріп, үркіп, тулап, керуеншілердің қаптары жарылып, әкеле жатқан өрік, мейіздері ақтарылып, шашылып қалады. Қожа орнынан ұшып тұрып, шашылған өрік, мейізді теріп, жей бастайды. Әрі түйелерін үркіткен, әрі өрік, мейізді жегені үшін керуеншілер Қожаны сабайды. Қожанасыр ойлайды:

— «Мүңкір-нәңкір деген болады, өлген адамды сабайды деуші еді. Бұл солар екен. Ал мынау миуасы екен», — дейді.

Керуеншілер мұны жынды деп ойлайды. Өрік, мейізін жинап алып, жөндеріне кетеді. Қожа өрік пен мейізге тойып, үйіне қайтады. Үйіне келіп, әйеліне:

— Мен өліп, жұмаққа барып, миуа жеп қайттым. Саған да ала келейін деп едім, мүңкір-нәңкірлер алғызбады. «Миуаға тиме» деп сабап, өзімнің зықымды шығарды, — дейді.

6. ҚОЖАНАСЫРДЫҢ АҒАШ КЕСКЕНІ

(III түрі)

Қожанасырдың үйіндегі отыны таусылып, әйелі Қожаны отын әкелуге жұмсапты. Қожекең есегіне мініп, балтасын беліне қыстырып, орманға отын шабуға келсе, бір биік ағаштың құраған үлкен бұтағы оның көзіне шалыныпты да, есектен түсіп, балтаны қолға алып, ағашқа тырмысып шығып, бұтаққа атқа мінген адамша отырыпты да, шаба беріпті. Қырқып жатқан ағаш соқпақ жолдың бойында болғандықтан, жолмен өтіп бара жатқан аттылы жолаушы Қожанасырдың шауып жатқан бұтағын көріп:

— Абайла, бұтақ шабылғанда жерге құлайтыныңды есіңнен шығарма, — депті де, жүріп кетіпті.

Қожанасыр жолаушының сөзіне мән бермейді де, бұтақты балтамен шаба береді. Шабылып болуға жақындаған бұтақ сынып, Қожекеңді жерге алып түседі.

Сонда Қожекең:

— Ә, ол жолаушы әулие адам екен, оның артынан қуып жетейін, — деп есегіне мінеді де, құйындатып жолаушыға жетіп, оның шылауына жабысып:

— Сіз әулие адам екенсіз, менің ағаш бұтағынан құлайтынымды білдіңіз. Енді мен қашан өлемін, соны маған айтып беріңіз, — деп жолаушыны жібермейді.

Аттылы жолаушы:

— Мен әулие емеспін, қарапайым адаммын, әулиелігім жоқ десе де, шылауына оралған Қожаны көндіре алмайды. Қожадан құтылу үшін аттылы жолаушы:

— Қожеке, астындағы есегіңнің артынан үш рет жел шыққанда, сен өлесің, — депті.

Қожекең аттылы жолаушыға алғысын айтып, жинаған отынына да қарамай үйіне кетеді. Жолда келе жатқанда есегінің артынан жел шыға бастайды. Шыққан желді Қожекең өте сақтықпен есептеп, санап келеді екен. Есек үшінші желді бір көпірден өте бергенде шығарыпты. Қожекең енді маған ажал келген екен дейді де, көпірдің бір шетіне құлап түсіп, «өлген

кісі» болып жатады. Сол кезде жүк тасыған екі жолаушы көпірден өтем дегенде, арбасының тегершігі бір шұқанаққа түсіп қалады. Сынған арбаны екі жолаушы көтерген екен, күштері жетпепті.

— Өттең, енді бір кісі болса, арбаны шұқырдан алып шығар едік, — деп екеуі торығады. Ол сөзді есіткен Қожекең көпір астынан дыбыс беріп:

— Бір адам бар-ау, бар болса да жоқ-ау, — дейді.

Жолаушылар дауыс шыққан көпірдің астына қараса, бір адам жатыр.

Оған жолаушылар:

— Орныңнан тұр да, бізге көмек бер, — десе, Қожанасыр:

— Өліп жатқан кісі қалай саған көмек береді? — деп орнынан тұрмапты.

Жолаушының бірі бір ағаш алып, Қожаның құйрығына түртіп-түртіп қалғанда, жанына батқан Қожекең орнынан тұрып, жолаушыларға көмектесіпті.

Жолаушылар арбаларын түзетіп, жүріп кетеді. Қожекең аяндап үйіне келеді. Әйелі одан кешіккенінің себебін сұрағанда, Қожа «өліп-тірілдім» деп жауап береді. Қожанасырдың әйелі таңданып тұрып қалыпты. Қожанасыр:

— Гөр деген көпірдің асты екен. Гүрзі деген көсеу ағаштың басы екен, оны да көрдім. Өлгеннен соң қайта тірілдім, — дегенді айтыпты. Әйелі оған наньш, өзінше иман келтіріп, астапыралла депті.

7. МЕН ТІРІ КЕЗІМДЕ МЫНА АРАМЕН ЖҮРЕТІНМІН

(IV түрі)

Бір күні Қожа ағаштың басына шығып, өзі отырған бұтақты кесе бастайды. Мұны өтіп бара жатқан біреу көріп:

— Ей, саған не болған? Құлайсың ғой, — деп айғайласа керек. Бірақ оның сөзін Қожекең құлағына да аспайды. Сол-ақ екен, бұтақ опырылып кетіп, Қожа жерге қалпақтай ұшып түседі. О

жер, бұ жерінің ауырғанына қарамастан, Қожа ұшып тұрып, әлгі кісіні қуып жетеді:

— Бері қара, менің байқауымша, сен болашақты болжайтын әулие адам екенсің, менің құлайтынымды білгендіктен, қашан өлетінімді де білесің. Айт, мен қашан өлемін? — деп ол кісінің жағасына жармасып жібермейді.

Сонда әлгі кісі Қожадан құтылғысы келіп:

— Отын артқан есегің өрге шығып келе жатқанда, бір рет жел шығарса, жарты жаныңнан айрыласың, ал екінші мәртебе жел шығарса, жаныңмен біржола қош айтысасың, өлесің, — деп өз жөніне жүре береді.

Айтқандай-ақ есегі өрге шығып келе жатып, жел шығарғанда, Қожа ажалының тақап қалғанын сезінгендей болады, ал екінші қайтара дыбыс естілгенде, буын-буыны қалтырап, ықылық атып:

— Өлдім, — деп құлай кетеді.

Құп-қу болып, сұлап жатқан Қожаны көріп, жұрт жиналып қалады. Дереу табыт жасап жіберіп, Қожаны салып ап, қалаға алып жүреді. Олар бір сазды-батпақты жерге тап болып, қалай қарап жүрерін білмей, дағдарып тоқтап қалады.

Сонда Қожа табыттан басын көтеріп:

— Мен тірі кезімде мына арамен жүретінмін, ендігісін өздерің біліңдер, — депті.

8. ТІРІЛМЕГЕНІН ӨЗІНЕН КӨРМЕСЕҢДЕР, МЕН АЯНЫП ҚАЛҒАН ЖОҚПЫН

(V туры)

Бірде Қожа ескі үйдің ағашын отынға жақпақшы болады. Алдымен діңгектің үстіндегі арқалықты түсіруді ұмытып кетіп, арқалықтың астында тұрып діңгекті қозғай бастайды. Сол кезде қасынан өтіп бара жатқан біреу:

— Ей, арқалықтың астында қаласың, — дейді. Сол-ақ екен арқалық Қожаның жауырын ортасына гүрс ете түседі. Ағаштың астынан әрең шыққан Қожа, әлгі кісінің соңынан қуа жөнеледі. Қуып жетіп:

— Жарықтығым, менің үстіме арқалықтың құлайтынын дәл таптың, сен әулие екенсің. Енді менің қашан өлетінімді айтып бер, — деп тізгініне жармасып жалынады. Анау Қожадан оңай құтылғысы келіп:

— Есегің оқыс үш пысқырғанда, дүние саласың, — деп өз жөнімен кете береді.

Содан бастап Қожа есегінің пысқырғанын бағады. Бір күні есегін арбаға жегіп, отын әкеле жатқанда, есегі оқыс пысқырып қалады.

— Алла, басым айналып барады, — дейді Қожа. іле-шала есек екінші рет пысқырғанда, Қожа:

— Жасаған, көзім қарауытып барады, — дейді. Сәлден соң көпірдің үстіне шыға бергенде, жамандатқыр көк есек жамандыққа бастап, үшінші рет пысқырады. Сол-ақ екен:

— Ойбай, мен өлдім, — деп Қожа арбадан аунап түсіп, көпірдің астына қарай домалап кетеді. Есек үйреншікті жолмен ауылға тартады. Қожа болса «өлген деген осы екен» деп көпірдің астында жата береді.

Сол кезде базарға жеміс әкеле жатқан бір адамның арбасының доңғалағы көпірге төселген тақтайдың жарығына түсіп кетеді де, арба бір жағына ауып, тоқтап қалады. Қожаның үстіне жеміс төгіле бастайды. «Бұл, сірә, бейіштің жемісі болар» деп ойлап, Қожа бір-бірлеп дәмін тата бастайды. Ал ана кісі болса арбаның доңғалағын шығара алмай:

— Қап, көмектесіп жіберетін бір адам болар ма еді? — деп әбігерленіп жүреді. Мұны естіген Қожа:

— Бір адам бар, бар да болса — жоқ, — дейді. Жолаушы Қожаның жанына келіп:

— Сен неғып жатқан адамсың? — деп сұрағанда, Қожа:

— Мен өліп жатқан адаммын, — десе керек.

— Өліп жатсаң, менің төгілген жемісімді неге жейсің?

Қожа мұртынан күліп:

— Аруаққа жала жаппас болар, менің жеп жатқаным сенікі емес, бейіштің жемісі, — деп аяғын да жимай жата береді.

— Аруақ болсаң бол, бірақ арбамды шығарысып жіберші, — деп жолаушы енді жалына бастайды. Қожа көнбейді.

— Ақымақ болмасаң, өліктің шаруа істегенін қай атаңнан көріп едің? — деп жолаушының шымбайына тие сөйлейді. Сөзден ешнәрсе өндіре алмайтынын сезген жолаушы:

— Аюға сабақ үйреткен таяқ болсын, — деп, шыбыртқымен Қожаны басқа-көзге төпей бастайды. Тұщы етіне ащы таяқ батқан соң Қожа орнынан атып тұрып:

— Тірілткенің үшін мың да бір рахмет, — деп жолаушының алдына бас иеді. — Бірақ арбаңды шығарыса алмаймын, шығарыссын десең, өлген адамды тірілтетін мына сиқырлы шыбыртқыңды бересің.

Ақыры Қожа жолаушының шыбыртқысын алып, арбасын көтерісіп шығарып жібереді. Әркім өзінің жөніне кетеді.

Қожа келе жатып, бір ауылда жиналған көп халықты көреді. Бұрылып келіп сұраса, бір байдың мырзасы қайтыс болып, соны қойғалы жатыр екен, Қожа топқа жақын келіп:

— Халайық, көп қаласа, мен өлген мырзаны тірілте аламын, — дейді.

— Төңіріңе құлдық, — деп жұрт шу етеді және Қожаның айтуы бойынша аулаққа оңаша үй тігіп, өлікті сонда апарып қояды. Үй маңына ешкім жақындамайтын болады.

Қожа өлік жатқан үйге кіріп:

— Әй, мырза, мен әлгі жолаушыдай сені қатты сабамаймын, тіл ал, тұрып кет, — дейді. Біраздан соң:

— Е, тіл алмадың ба, өз обалың өзіңе, қазір-ақ ойнақтап сыртқа шыға жөнелесің, — деп өлікті шыбыртқымен құлаштап-құлаштап ұра бастайды. Әрі сабайды, бері сабайды, бірақ мырза тірілмейді. Бұл кезде сырттағы жұрт та мазасызданып:

— Не істеп жатыр екен? — деп үйге жақын келіп, жабықтан сығалап қараса, қара терге түсіп, мәйітті сабап жүрген Қожаны көреді. Үйге кіріп:

— Мұның не? — деп сұрағанда, Қожа:

— Тірілмегенін өзінен көрмесеңдер, мен аянып қалған жоқпын, — депті.

9. [ҚОЖАНАСЫРДЫҢ ТҮС КӨРУІ]

Қожанасыр бір күні ұйықтап жатып мынадай түс көріпті. Түсінде Қожанасырды хан алдына шақырып алып:

— Сенің сұлу әйелің бар деп естідім, сол әйеліңді қиып маған өзің әкеліп берсең, бас уәзір қылып аламын, — депті. Бұл сөзге Қожанасыр көп ойланбай-ақ:

— Құп, болсын, тақсыр, бірақ қасыма отыз тоғыз уәзіріңізді ертіп, мені бас уәзір етіп жіберіңіз. Әйтпесе әйелім нанбай жүрер, — депті. Хан бұл сөзді мақұл қылып, отыз тоғыз уәзірін ертіп, өзін бас уәзір қылып, үйіне қоя беріпті. Қожанасыр уәзірлерін ертіп, үйінің алдына келіп уәзірлеріне:

— Сендер тұра тұрыңдар, мен әйелімді өзім ертіп шығайын, — деп үйіне кіріп барыпты да:

— Қатын, қатын, тез киін де жүр, сен ханға қатын болатын болдың, мен бас уәзірі болатын болдым, — деп оянып кетіпті. Әйелі ұйқылы көзімен әлгіндей деп тұрған Қожанасырға:

— Сен не деп сандырақтайсың, бейшара саған ұйықтағанда да тыныштық болмайды екен, — десе, Қожанасыр орнынан атып тұрып:

— Не дегенді қайтесің? Жүр, жүр, — деп әйелінің қолынан ұстап дедектете есікті ашып далаға шыға келіпті. Дәл осы мезгілде есігінің алдынадағы жолмен ханның қырық уәзірі өтіп бара жатыр екен. Бұларға Қожанасыр айқай салып:

— Әй, сендер мені тоспай неге кетіп бара жатырсыңдар? — депті. Бұл сөзге ханның өте қу бас уәзірі Қожанасырдың бір іспен шатысып жүргенін сезіп қалып:

— Сенің әйелің өте нашар адам деп естідік, сондай әйелге қор болып жүргеніңе саған көңіліміз қалып кетіп барамыз, — депті. Бұл сөзді Қожанасыр ести сала санын бір соғып:

— Қап, сенің нашарлығың әлгі ортада білініп қалыпты. Аяқ астында уәзірліктен айырылып қалдым-ау, — деп өкініпті.